

Přednáška č. 5: Archetyp

Archetyp a poznání

Archetyp je psychologický předpoklad vnímání. Bez existence archetypů v hlubinách naší psyché bychom nemohli vnímat. Protože je ovšem předpokladem vnímání, stojí také za horizontem každého vnímání. Nelze ho vnímat jinak než v odraze, v zrcadle vědomí. Tam už ovšem vnímáme odraz, nikoliv archetyp. Archetyp sám stojí mimo vnímatelné pole, protože je předpokladem tohoto pole. Archetyp je tedy epistemologický paradox. Paradox v oblasti myšlení, které se zabývá možnostmi poznání. Archetyp je předpokladem poznání, které přináší, protože archetyp nakonec přináší každé poznání.

Archetyp a vnímání

Přiblížit se k významu slova archetyp můžeme určitým myšlenkovým pokusem. Představme si, že stojíme na ulici a díváme se na sokola, který trůní na římsé kostelní věže. Když se na tohoto ptáka díváme, krouží nám hlavou myšlenky a asociace, které dokážeme vědomě reflektovat, a tím poznat. Najdeme tu řadu motivů, které jsme se o sokolu dozvěděli během života a možná i řadu asociací přiřazených vzpomínek, které se nějak sokola týkají. Pokud všechny tyto obsahy teoreticky odebereme z našeho vědomí, neocitneme se v prázdnu. Kdyby v nás už po tomto odebrání nic nebylo, nedokázali bychom už rozeznat ptáka od římsy a věže, a nic z těch tří od oblohy za nimi. Kdyby na tomto místě, po odebrání všeho osobního, v nás nic nebylo, nedokázali bychom jako děti vědět, na co to naši rodiče ukazují, když říkají „tohle je pták“. A nedokázali bychom pochopit, že právě ptákovi budeme my v našem primitivním prvotním dětském jazyce říkat onomatopoeickým (zvukomalebným) výrazem „pipi“. Protože dokážeme jako děti v ptákovi rozeznat ptáka - a protože dokážeme i s prázdnou hlavou rozeznat ptáka od římsy a oblohy, nezbyvá nám než připustit, že cosi v naší psyché předchází vnímání smyslů. Tj. že uvnitř nás žije praobraz (archetyp) ptáka. Jde o kolektivní zkušenost člověka jako druhu s ptákem, která se z nitra naší duše promítá ven do světa. Tak v podstatě nevidíme žádnou objektivní realitu, která by předcházela vnímání. Vidíme projekci našich vnitřních archetypálních obrazů do světa „před našima očima“. Tyto projekce ovšem nejsou náhodné, jsou synchronně uspořádány k vnějším objektům. Proto se shodneme, že „pták je pták“. Tato shoda ovšem není fyzikální. Není to srovnání nějakých „neutrálních“ smyslových dat. Je to shoda psychologická. Naše nevědomí samo sebe promítá do světa, kde se nachází. Ovšem toto nevědomí je funkčním orgánem člověka, který vznikl v dlouhé evoluci druhu, a tak ptákovi přisuzuje vnitřní obraz ptáka na základě smysluplné zkušenosti druhu. Toto přiřazení je tedy psychologické, ale neprobíhá vědomě. Tohoto přiřazení si můžeme být vědomi jen s krajními potížemi, případně vůbec. Jakmile bychom totiž dokázali stáhnout projekci archetypů do vnímání, naše vnímání by se tzv. rozpadlo. Běžně vnímáme svět jako stabilní strukturu známých objektů - podíváte se z okna a vidíte louku, domy, stromy, oblohu, mraky, lidi, etc. Zrakové pole se automaticky (nevědomě) uspořádává do struktury známých objektů. Pokud bychom ovšem stáhli projekci archetypů do vnímání, tato struktura by se rozpadla. V některých holotropních stavech (či tzv. změněných stavech vnímání) je automatická funkce projekce archetypů narušena natolik, že se smyslový obraz skutečně rozpadá. Za určitých podmínek je tato zkušenost velmi léčivá, protože nutí vědomí, aby rozeznalo skutečnou pozici nevědomí, tj. aby si uvědomilo, že nevědomí se do vnějšího smyslového světa promítá. V Indické filozofii tomuto jevu odpovídá pojem Mája, který označuje smyslový svět za iluzi přesně z tohoto důvodu.

Archetyp a výchova

Archetyp v nás tedy existuje mimo výchovu a zkušenost. Předchází výchově, je vrozenou živou vrstvou psyché. Tj. není to nějaký statický program, spíše živý obraz světa uvnitř naší nevědomé duše. Tento obraz v nás od počátků života naráží na kolektivní vědomí, které vnímá svět svým konkrétním, historicky a kulturně proměnlivým způsobem. Kolektivní vědomí je tím, co na nás působí zvenčí prostřednictvím rodičů a vychovatelů, školy a dalších institucí. Vyrůstáme tak mezi dvěma mlýnskými kameny: jedním je bytostná zkušenost archetypálního obrazu světa uvnitř a druhým je nárok kolektivního vědomí, abychom se mu přizpůsobili. Na děti ve výchově vzniká zvláštní tlak, který je nutí se přizpůsobit. Dítě je

totiž biologicky nesamostatné, a proto je závislé na druhých, kterým se potřebuje přizpůsobovat. Díky tomuto tlaku se také může učit a socializovat. Kolektivní vědomí současné kultury je ovšem natolik mimo kontakt s prostorem archetypů, že když se mu dítě přizpůsobuje, musí často jít doslova proti kolektivnímu nevědomí. Subjektivně to v mnoha záchvatech zoufalství a pláče či potlačovaných emocí prožívá, jako by muselo jít „samo proti sobě“. Není ovšem od věci poznamenat, že tlak na přizpůsobení se je sám projevem kolektivního nevědomí. Není to žádný rozmar dítěte, že se chce přizpůsobovat, je to tlak kolektivní zkušenosti lidstva, která říká, že bez přizpůsobení se dítě nepřežije. Dospělý ve druhé polovině života je naopak tlačěn kolektivním nevědomím k tomu, aby své přizpůsobení překonal a odevzdal se pravdě konkrétního, teď a tady rozeznatelného hlasu archetypu.

Struktura archetypů a jejich rozeznávání

„Ačkoli jsme z epistemologických důvodů nuceni přijmout neurčitý počet rozdílných archetypů, přesto se nás neustále zmocňuje pochybnost, do jaké míry jsou od sebe jasně oddělitelné. Překrývají se natolik a mají takové kombinační schopnosti, že všechny pokusy o pojmovou izolaci se zdají být beznadějně. Navíc má nevědomí – v naprostém protikladu k obsahům vědomí – sklon personifikovat se jednotným způsobem, jako by mělo jen jednu podobu nebo jen jeden hlas. Kvůli této vlastnosti zprostředkovává nevědomí zážitek jednoty, jenž má všechny vlastnosti, o nichž se zmiňují gnostické, achymistické a mnohé další výpovědi.“ (C.G.Jung. Výbor s díla, IV.svazek, Str. 264)

Tuto skutečnost obvykle jinými slovy popisují metaforicky tak, že kolektivní nevědomí přirovnám k lidskému tělu a jeho orgánům. Za určitých okolností můžeme v lidském těle rozeznat určité množství orgánů a orgánových soustav, které budeme vnímat jako samostatné jednotky. Pokud se ale změní okolnosti našeho pohledu na lidské tělo, začnou se nám jednotlivé orgány navzájem prolínat a míchat. Můžeme například rozeznat samostatný systém koloběhu krve v těle. Jeho centrem bude srdce. Nicméně tato orgánová soustava se prolíná do všech ostatních orgánů. Všechny jsou nějakým způsobem prokrvené a současně ke správné funkci krve nějak přispívají. A podobnou situaci najdeme u soustavy hormonální, trávicí, nervové, etc. Nemluvě už o tom, že tu existuje také důležitá soustava celku, celku lidského těla, která sice může analytickému fyzickému lékaři uniknout, ale je to jen chyba v jeho pozorování. Některé jevy v těle totiž nelze vysvětlit jinak, než tak, že celek těla se stará o rovnováhu celku. Tuto poznámku tu činím kvůli tomu, abych svou metaforu vztáhl k Jungově poznámce o tendenci nevědomí prezentovat se jako jednotu.

Projevy archetypů (kolektivního nevědomí) v životě člověka

Archetypy v nás žijí a tento život se projevuje skrze tzv. vnitřní život. Fantazie, sen, vize, intuice – to vše je projev vnitřního života archetypů v nás. I kdybychom se vůbec vědomě nevěnovali žádnému osobnímu rozvoji a neusilovali o žádné vnitřní změny, archetypy v nás budou žít, a tak se na sklonku života nalezneme v jiném vnitřním světě, než v jakém jsme žili na jeho počátku. Nicméně pokud svůj vědomý postoj nebudeme přizpůsobovat vnitřnímu životu kolektivního nevědomí, budeme v sobě pěstovat vnitřní konflikt.

Archetypy a funkce vědomí (vnímání, myšlení, cítění, intuice)

Z pohledu čtyř funkcí vědomí je pozice archetypu velmi zajímavá. Intuice z něj totiž bezprostředně vyvěrá, ale nemá v podstatě žádné pojetí o tom, odkud se sama bere. Pokud by se snad do svého vlastního zdroje ponořila, nahlédne neviditelné a nepopsatelné mystérium. Emoce také vyvěrají z archetypu, protože jsou vnitřní reakcí na obraz, který se z našeho světa promítá do světa. Jsou v podstatě odvěkou součástí tohoto obrazu. My uvnitř nás víme, jak máme reagovat na jednotlivé obrazy životních situací. Emoce ale mají tendenci promítat svou příčinu do vnější situace bez toho, aby věděly, že reagují na vnitřní děj. Pouze výkonem dalších funkcí toho můžeme dosáhnout. Pozorování je od archetypů obrácené ven, ke světu mimo naše nitro. Ale díky tomu je nakonec v kombinaci s myšlením schopné vypořádat se a odvodit, že to, co je venku, je projekcí toho, co je uvnitř. A tak ráció, nejvzdálenější archetypu je nakonec jemu nejbližší, protože právě ráció je schopné v sobě vytvořit abstraktní obraz archetypu. Respektive archetyp jako takový se dokáže zrcadlit teprve v sobě nejvzdálenější

funkci vědomí, totiž v ráciu. A tak ráció, které dokáže archetyp teoreticky popřít (a právě to dělá v současném kolektivním vědomí), je současně tou funkcí vědomí, která může archetyp v sobě pojmout v podobě obraze jeho samého. A archetyp se tedy ve vědomí může plně zrodit jen díky ráciu, které ho ovšem na úrovni kolektivního nevědomí v současné době především popírá.

Archetyp a mýtus

Živost archetypu se také projevuje tím, že má tendenci uniknout ze symbolu tím, že ho přesáhne. Nestačí mu statický symbol jako například kříž, potřebuje také dynamický příběh, jako například evangelium. Život archetypu se projevuje také v jeho tendenci projektovat se do mytologie. Ovšem i mytologie se může stát statickým, mrtvým systémem. V praxi je to možné pozorovat na proměnlivosti mytologií primitivních národů. Dokud své mýty nefixují písmem, nejsou si ani vědomi toho, že jejich posvátná vyprávění se proměňují. Všimli si toho ovšem etnografové, kteří jejich vyprávění zaznamenali. Je to běžná vlastnost všech vyprávění, možná jste sami někdy zaznamenali historku, která se v průběhu svého života mezi lidmi takřikajíc vyvinula.

Archetypy a nervová soustava

Z hlediska fyziologie lidského těla je archetyp pravděpodobně uložen v oblasti mozku a dalších nejhlubších prostorách lidského mozku.

Archetypy, které je užitečné poznat v rámci individuálního procesu

Archetypy, o kterých Jung mluví, tj. které mu stojí za námahu rozlišení jsou: Stín, Szyzygie Animus a Anima, Bytostné Já (Střed), Merkurius (Joker, Trickster), Matka, Hrdina (persona), Celek, Duch, Dítě.